

NICOLAE IORGA

**O viață de om -
așa cum a fost
Spre înseninare (III)**

SUMAR

XXVII. O nouă viață politică: „Blocul” de guvern	5
XXVIII. Vremuri politice tulburi.....	33
XXIX. Sub dictatura mascată a lui Ion I. Brătianu.....	64
XXX. Marile schimbări politice	150
XXXI. O încercare neînțeleasă și nesprijinită	195

XXVII. O nouă viață politică: „Blocul” de guvern

Singurul meu rost, în momentul când liberalii luaseră din nou puterea prin farmecul pe care Ionel Brătianu îl exercita asupra timidului rege Ferdinand, complet dominat de acela care-i zicea „Maiestatea Ta”, era ziarul. E adevărat că, fiind eu încă la Iași, cel reinstalat în scaunul ereditar de președinte al Consiliului mi se adresase și mie ca să fac parte din noul său minister, adică, mai precis, ca să figurez într-însul alături de ardeleni, care nu știau încă, a doua zi după amețitoarea victorie și realizarea unității naționale, în care nu mai credeau pe ce lume sunt. Dar această invitație se făcuse în forma cea mai jiguitoare. Mîrzescu, cu care întrețineam legături bune încă din vremea când, pierdut în mulțimea deputaților partidului, își pipăia terenul, primise o telegramă de la șeful său, pe care ținea să mi-o arate, fără ca acest final așa de inteligent și care cunoștea oamenii să fi crezut că ea mi-ar putea face plăcere. În acea misivă stăpânească i se spunea cine trebuie să fie prefect de poliție la Iași și pe urmă se adăuga corespondența directă fiind socotită probabil ca o derogare de la o maiestate restaurată – și oferta pentru mine a unui loc de ministru fără portofoliu. Am luat articolul prin care condamnam egoismul încrezut care-i făcea pe liberali să ia singuri puterea și l-am rugat pe amicalul emisar să-l trimită la București ca singur răspuns.

Foaia îmi rămăsese, dar în ce stare? Revenită la București în atât de modeste condiții, ea ajunsese total neobservată. Nici la un sprijin al prietenilor mei nu mă puteam gândi: ei se împărăștiaseră. În tot timpul luptei noastre așa de grele, îmi impusesem să nu am nicio preocupare decât a ei și suprimasem de pe titlul *Neamului Românesc* calificația de partid. Se înțelege – am arătat-o și mai sus – a oamenii ambițioși și grăbiți au considerat aceasta ca pe o retragere din politică și căutaseră a lua locul care devenea, astfel, liber. Până și pitorescul Zelea Codreanu, așa de mândru de frumosul său cojoc bucovinean și de cămașa înfoiată, se vedea acum șeful unei organizații părăsite de mine: acest interesant bărbat, înstrăinat acum și de dl

Cuza, se simțea de altfel de o esență supraumană; povestea cum, la Chișinău, ținuse o conferință grozavă, la capătul căreia lumea, fermecată, se întreba cine vorbise de fapt: gura lui pământeană sau chipul de pe perete al Domnului Nostru Iisus Hristos, și, ceea ce era îngrijitor, aceasta, misiunea mesianică pe care o va transmite mai târziu, mediocrului și violentului său fiu, o vedea în adevăr. Câte unul rămânea la „Liga” pe care, – și cu ajutorul dlui Cuza, cu care mă întâlnisem, după o ruptură publică în parlament, a cărei răspundere n-o port eu, în casa simpaticului tânăr avocat Melic, care va rămâne un timp strâns legat de mine, luând și secretariatul partidului –, o alcătuisese generalul Averescu. Prietenul meu de mulți ani, cumnatul meu Ștefan Bogdan emigrase la liberali și îndemna pe câți mai aveau credință pentru mine să-l urmeze la noul său domiciliu. Ar fi fost destul ca să dezguste pe oricine de o activitate politică în care, cu oameni incomplet educați sub raportul moral, este așa de puțină credință, consecvență și măsură a propriilor puteri, ba chiar și cea mai elementară pudoare. Ziarul însă mă reținea, și mă dădusem lui cu totul. În fiecare dimineață, cu felia de slănină a porcilor mei defuncți în buzunar, porneam spre impozanta clădire unde nu știu cum căpătăsese adăpost cu tipografiile mele reunite și nu știu cum, iarăși, eram în stare a-i plăti chiria, mai ales după ce se isprăvisese carnetul de cecuri pe care, în momentul când se părea că trebuie să închid ziarul, mi-l pusese la dispoziție prietenia, nouă, a inginerului Tiberiu Eremia. Aceasta până în clipa când o adeziune neașteptată, a lui Enacovici, fiu de botoșăneni, om de o rară energie, de o pătrunzătoare inteligență, de un instinct superior al afacerilor, mi-a dat un sprijin material care-mi lipsise totdeauna până atunci: mașina lui de cules, pe care a isprăvit dăruindu-mi-o, avea să-mi fie de acum temeiul răspândirii jurnalului.

În acea mare casă de raport din fața Vămii Poștei, plină și de anume mistere, căci la poarta ei se putea vedea un copilaș blond care seamănă perfect cu cineva bine cunoscut mie, redactam aproape tot ce se cuprindea într-o foaie care nu-și putuse găsi decât un număr foarte restrâns de cititori: eram pe la patru, cinci mii din cele douăzeci și cinci de mii de la Iași. Între mine și creațiunile pe care le-am putut face se stabilesc însă legături pe care nicio neizbândă nu le poate rupe: cu ele împreună merg pe un drum de pe care nicio părăsire și nicio înțelegere

de la cei din jurul meu nu mă poate îndepărta. Aceasta fără a introduce misticism în ce am în fața mea și fără a crede ca prin mine și numai prin mine sunt a se îndeplini lucruri în a căror neapărată îndeplinire, dacă nu se merge către sigura catastrofă, cred însă din toate puterile sufletului meu.

Puțină lume se abătea în odăița redacției, și mai mult importuni, torturați de cheful de vorbă, dintre care unii, peste așteptările mele, dacă nu și ale lor, erau meniți la foarte mari situații într-un viitor apropiat. Nu se poate zice că mă îmbulzeau prietenii. Acasă, unde așezasem pe rafturi împrumutate de la banca de jos cărțile mele, pe care mi le păstrasera cu atâta credință, în tainița lor din balconul de la Vălenii de Munte, lucrătorii mei – și cu câtă duiosie le recunoșteam, le pipăiam, le dezmiardam pe fiecare, așa mucezite, decolorate, mâncate de mucegai, cum erau – se abătea doar vreun ardelean căruia-i trebuia o revizie a traducerii în franțuzește necesară luptei ce se ducea încă pentru stabilirea hotarelor noastre. Afară de dl Șt.C. Pop, atât de interesant prin caracterul pătrat al persoanei sale fizice, al masivului său cap, prin rostirea zdrumică, când poruncitoare, când tânguioasă, a unei elocvențe reale, dar de un tip cu totul particular, nu știu să mai fi primit pe cineva în acea meserie rău mirositoare și veșnic flămândă a omului cu desăvârșire uitat în clipa răsplătirilor, care așa de larg căzuseră asupra fugarilor și unor trădători mai puțin cunoscuți. Apariția unui grup de bucovineni și bucovinence m-a uimit: ce căutau acești oameni de treabă în catacombele mele? A fost o plăcută surprindere, în completa mea izolare, când dl De Saint-Aulaire m-a invitat la Legația franceză pentru a-mi pune la gât cravata Legiunii de Onoare. Aceia sunt oameni cu ținere de minte...

Aflam prin alții, un Al. Lepădatu pe care-l recomandasem lui Brătianu pentru conferința de la Paris, un Nistor, evenimentele unei vieți politice care nu-și găsea drumul și în care ardelenii intraseră de partea unde masa era întinsă și nu se cerea niciun risc pentru îndreptarea unor așa de urâte moravuri politice. Așa și pentru ultimele capitole ale războiului nostru: atacul unguresc, pătrunderea, un moment biruitoare, a bandelor lui Bela Khun, revanșa noastră fulgerătoare, intrarea în Budapesta. Odată, un tânăr a venit, în uniformă de ofițer, la mine în redacție, aducându-mi, cu un aer de impresionantă gravitate, un plic pecetluit cu negru. M-am zguduit la gândul că

fiul sau ginerele meu au rămas pe câmpul de luptă. Era însă cunoscuta scrisoare, adresând tuturor conducătorilor de partide, și socialistului, care a publicat-o, prin care principele Carol renunță la drepturile sale de succesiune. E ușor de închipuit cum am putut primi vestea acestei noi greutăți care se adăuga la cele sub care se zbătea țara, neajunsă încă la siguranță și la stabilitate. Nu mă gândeam atunci că împrejurări foarte apropiate îmi vor da putința de a influența asupra retragerii unui act care primejduia continuarea dinastiei, atât de necesară, peste orice greșeli, care se acumulasă, din nenorocire.

În fața necesității, netăgăduite, a iscălirii unui act impus de arbitrii lumii, care decideau la Paris, act prin care se impuneau clauze neplăcute, dar, din fericire, nerealizabile, Brătianu, potrivit cu obiceiul său de a sta la putere numai când e bine, se retrăsese. Totdeauna plin de intenții bune, pe care și avea curajul de a le duce la capăt, dar supus influenței cui avea ultimul cuvânt și permanent dominat de mintea sigură a principalului său sfetnic, regele Ferdinand a încercat încă o dată realizarea celui mai scump vis al său: o concentrare națională în jurul Coroanei. Un înalt magistrat, Corneliu Manolescu Râmnicănean, pacific colos, om de un spirit așezat și amabil, a fost chemat la Palat, și el se credea acum de fapt președinte de Consiliu, distribuind cărți de vizită de care m-am învrednicit și eu, când, pe neașteptate, misiunea de a forma un nou minister a fost dată generalului Văitoianu, unul dintre stâlpii rezistenței în momentele de panică. Meritosul ofițer, gata oricând de o înțelegere, era încă de atunci legat de partidul liberal, și omul care „guverna din opoziție” îl putea deci admite, dar cu condiția că și noul prim-ministru va opune ultimativului lui Clemenceau aceeași rezistență absolută din care Ion Brătianu își făcea un așa de mare titlu patriotic. D. Văitoianu luase Internele, și numise secretar general pe un alt ofițer, colonelul Manolescu, creatorul, în timpul războiului, al Caselor Naționale, fiu de țăran de la Breaza, simplu și drept.

Trebuia să se facă alegeri, și șeful partidului liberal aștepta de la dânsule, el care împrăștiase pe țărani, cum o spuneau marile afișe de propaganda, și câștigase războiul, o manifestare de voință populară, și, neapărat, imediată sa restaurare. Terenul îi fusese pregătit și prin supărarea generalului Averescu și a lui Take Ionescu, care nu voiau să prezinte liste. Cât despre agitația obscură a așa-numiților „țărăniști”, în

frunte cu sprintenul învățător Mihalache și cu sistematica ambiție tenace, de osoasă și proeminentă bărbie, a dlui Madgearu, Brătianu nu credea că are să se teamă din partea aceea. În ce mă privea pe mine și pe cei care din nou se adunaseră în jurul meu, despotul pe care n-avusesem prilejul să-l revăd după întoarcerea la București și care nu dorise să mă vadă în zilele fericite, avea cel mai absolut despreț pentru irealitatea, și deci lipsa de orice folos, a noastră.

În momentul primelor alegeri din România unită situația mea se îmbunătățește. Un trai omenesc devenise posibil prin darul, de un grup de prieteni și prețuitori, format de generalul Leonte, al unei frumoase locuințe din Șoseaua Bonaparte, clădită de un italian într-un stil care i se părea a fi cel românesc. Deși rândul de sus rămânea închiriat unui ofițer în rezervă, care ținea foarte puțin seama de nevoia de liniște a cui lucrează și are nevoie de concentrare – și ce-am mai avut de lucru pentru a ieși din carcera celor patru odăițe pentru familie și pentru zecile de mii de cărți, neconținut sporite din proviziile prietenilor mei, vechi și statornici, anticarii Pach –, puteam răsufla în această casă nouă, deschisă aerului curat de la Șosea. Era și întâiași dată, la vârsta de patruzeci și opt de ani, când mă găseam sub un acoperemânt bucureștean potrivit cu un profesor de universitate.

Reluasem, împreună cu lecțiile la școala unde alții funcționaseră și sub ocupație, și lucrările mele științifice, care fuseseră, timp de câteva luni, complet întrerupte. Materialul prelucrat la Iași putea să apară acum în tipografia mea, deși în condiții foarte puțin favorabile, pe mizerabila hârtie, singura de care dispuneam.

S-a dat astfel la tipar *Istoria literaturilor romanice*, care a format trei volume, aproape deloc citite, cu toată noutatea de plan pe care o cuprind și observațiile personale care veneau din citirea directă a textelor, și ele, deși s-au împrăștiat repede, nu s-au învrednicit de o nouă ediție. Tot de sub aceste modeste teancuri a ieșit *Istoria poporului francez*, încercarea, făcută în timpul neutralității, de a înlocui obișnuita istorie politică, militară și anecdotică a teritoriului francez prin prezentarea dezvoltării organice a neamului însuși: o primă ediție fusesse întreruptă de război și colile trase nimicite de ocupații; dar, în mijlocul unei noi, și cotropitoare, mode franceze, cine să se ocupe de această concepție, care avea măcar meritul de a fi cu

totul originală! Vorbisem la Iași și despre slavii răsăriteni și înțelegeam viața istorică a polonezilor și a rușilor ca o serie de acțiuni și de reacții între cele două grupe de elemente înrudite pe care le despărțise definitiv orientarea unora către Bizanț și a altora către Apusul latin. Manuscrisul a fost dat și el la tipar: mă întreb și acuma dacă a găsit un singur adevărat cititor.

Toate acestea erau pregătiri pentru *Istoria universală*, privită sintetic și organic, ca un șuvoi de mai multe ori milenar, pornit din izvorul său, dar hrănit de atâția afluenți, care se cereau urmăriți fiecare până la întâia țâsnire din pământ. Credeam necesar ca fiecare pagină să fie scrisă după izvoare, putând reda astfel însăși atmosfera timpului, fără care totul poate fi exact, dar nimic adevărat. O citire imensă se impunea, și o începusem cu douăzeci de ani înainte. Pe lângă cercetarea vecului al XIV-lea apusean, a întinderii întregi a cruciadelor, a vieții lumii răsăritene sub forma Imperiului Otoman și, firește, a fiecărui colțișor de istorie a românilor, legând de toată vecinătatea multiplă, pe lângă ce trebuise să răscolesc pentru a da în colecția lui Helmholt istoria ungarilor și a bulgarilor, pe lângă prezentarea marilor probleme, a Rinului, a Dunării, a Mediteranei, la Școala de Război, adăugându-se acum descoperirile maritime și rivalitatea între Franța, Spania și Anglia din noile lecții cuprinse în *Chestia Oceanelor* din 1919, mă pregăteam să pun alte temelii prin cercetarea paralelă a așezămintelor lumii, care au dat cele trei volume de *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, apărute la 1920, așteptând ca elementele de unitate, esențiale peste deosebiri aparente, să fie și ele înfățișate printre o serie de lucruri, rezultate în parte și din lecțiile mele la universitate, care vor începe să apară, cum se va vedea, numai din 1921.

Cum se refăcea totul în Europa, anume cauze, ale noastre și ale aliaților noștri prezenți și viitori, ale neamurilor cu care aveam a lucra poate împreună, se impuneau atenției istoricului. Făcusem, la Institutul Sud-Est european, unde cândva tratasem și istoria literaturii bizantine, pe care însă n-am redactat-o, un șir de lecții despre Albania și poporul albanez: o cărticică în care puneam esența acestui curs, stenografiat, dar rămas inedit, a fost publicată, în limba franceză, încă din 1919, aducând oarecare folos unei propagande pentru întemeierea statului unei națiuni cu atâtea raporturi despre noi, și mi s-a promis de albanezi o căsuță pe malul Adriaticei, care se va

ridica poate pe locul dăruit mie pe urmă, la Santi Quaranta, de regele național al acestei țări chemate la viață. Pentru românii macedoneni, care au avut, un moment, mari speranțe, prea repede împrăștiate, de alcătuire politică deosebită, și o misiune cutreiera Europa, am redactat, în românește și în franțuzește, o istorie a lor, tipărită cu cheltuiala unui negustor bucureștean. Într-un articol dat revistei suedeze celei mai importante recomandam o Albanie liberă, care, în lipsa de oameni, ar fi întrebuințat vitalitatea admirabilă a aromânilor noștri, noua viață pe coasta balcanică a mării venețiene având să se dezvolte sub un patronaj italian care n-ar degenera în exploatare ca cea austriacă, nici în tendința de sclavie și deznaționalizare. Cum Dobrogea era încă în discuție, am strâns tot ce putea să sprijine dreptul nostru asupra ei, adăugind la cărticica din Iași, pe care dl Bezdechi, refugiat în Copenhaga, o tradusese în limba daneză: mărturiile din volumul *La Dobrogea Roumaine*. În *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național* reuneam argumentele pentru stabilirea noilor granițe, și în cuvântarea ținută la Academie înaintea misiunii franceze căutam să fixez pentru noi un rol onorabil în viața generală a latinității.

Cartea de sinteză, scrisă la Iași pentru librăria Hachette și dictată apoi prietenului meu Stohl, zăbovea. Librăria franceză, foarte îmbulzită, cerea o reducere de text care nu se putea acorda. Bancherul Blanc, pe care-l preocupau atunci chestii culturale, ca întemeierea unui Teatru Popular, condus de mine, care a pierit, după lungi eforturi, pentru că n-a fost înțeles, dar nu fără să reveleze artiști ca un Calboreanu, un Finți, o Piacentini, a oferit tipărirea integrală a acestei *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, care, din nenorocire, a fost lucrată la Paris prin îngrijirea bizarului româno-francez Adrien Le Corbeau, fără corectura mea, și în seama cutărui funcționar al unei case de editură, incapabil de a o răspândi în ajunul falimentului său. O nouă ediție a fost dată apoi în tipografia cumpărată la Viena de dl Blanc. Pentru unele suflete bune am apărut imediat ca naționalistul trădător pe care-l cumpărase Banca, – și nu-mi rezervasem măcar drepturi de autor... Calomnia, scârboasă, a fost strigată și în Cameră și colportată prin ziare care nu se dau înapoi de la nici o mișelie, iar pedeapsa prin justiție nu se poate căpăta la noi. Apoi lecțiile de la Școala Superioară de Război asupra călătorilor la noi au format

trei volume, care, acestea întrucâtva citite, vor apărea și într-o a doua ediție.

La această operă științifică se adăugau două încercări noi de a învia în formă dramatică trecutul nostru: „Constantin Brâncoveanu” și „Cantemir Bătrânul”; numai cea din urmă s-a reprezentat întreagă, la 1931, în Cluj.

Unele dintre lucrările pe care le adusesem în manuscris de la Iași au fost tipărite de Academia română, în depozitul căreia, destul de vast ca să nu fie o nevoie de a vinde cărțile, intrară pentru a rămâne. Finanțele Academiei se refăcuseră puțin, după ce, la început, ele nu erau în stare să susțină nici publicarea memoriilor citite în ședință publică, așa încât în biata mea *Revistă Istorică*, apărută pe cea mai mizerabilă dintre hârtiile de după război, au ieșit nu numai comunicațiile mele, dar și acelea ale lui Dimitrie Onciul și Pârvan.

În Academie era greu să se revină la atmosfera așa de necesară pentru lucrul de dinainte de război, sau, mai exact, dinaintea osebirilor de păreri din timpul neutralității, când mi-a trebuit oarecare trudă ca să aduc alegerea părintelui Lupaș și premiera cărții „dezertorului” Tăslăoanu despre însăși „dezertarea” lui. Nu numai că se ținuseră, cu cei rămași în București, ședințe, sub ochii și cu îngăduința, compromițătoare, a celor care îngăduiseră pe bulgari să prade biblioteca, trimițând un mare număr de manuscrise, – cele mai bune erau însă în Rusia –, la Sofia, dar câte unul participase la ospetele oferite de germani, și Ministerul străinilor cuprinsese, pe lângă cineva pe care moartea îl culesese prea devreme, pe harnicul naturalist, organizator al unui admirabil Muzeu de zoologie, Grigore Antipa, care se înfățișa totuși, și va continua să se înfățișeze, ca prietenul personal, ca intimul regelui Ferdinand.

O lămurire de la început ar fi fost poate folositoare pentru viitor, permițând acea activitate solidară cu care de atâția ani de zile, după dispariția clicilor Tocilescu, Hașdeu, Maiorescu, veșnic în luptă între ele, ne deprinseserăm. M-am mulțumit însă cu câteva ciocniri care trebuiau să înștiințeze că prezența în aceeași societate nu înseamnă, nu poate să însemne vreodată și relații personale. Aceia contra cărora putea să se ridice acuzarea din punctul de vedere al credinței față de nația lor și al demnității personale s-au arătat, de altfel, dispuși a primi orice mustrare pentru trecutul la care luaseră parte, mergând și până la prezentarea unor memorii pentru dezvinovățirea

care, față de absolută evidență a faptelor, era, de altminteră, imposibilă. N-au trecut decât puțini ani, și tot dl Antipa s-a făcut, pe baza actelor proprii sale administrației, de hrănitore devotat al stăpânilor străini, procurorul național contra păcatelor aceloră, într-o lucrare plină și de competență și de talent, și o altă scriere a aceluiași, dreaptă în concluziile ei, prezintă un program întreg pentru munca unei Românie unite la a cărei întemeiere contribuise în lagărul dușmanului. Același grup, care-și păstrează toată solidaritatea, aproape francmasonică, a propus candidatura ca membru corespondent a fostului prefect de poliție al ocupației, profesorul Tzigara-Samurcaș, care făcea eforturile cele mai cutezătoare pentru a i se ierta neîngăduita atitudine, dar bilele negre covârșitoare au arătat că, fără a se putea înlătura intrigile, neconținut în acțiune, spiritul rău nu va ajunge, măcar sub raportul național, să domine o societate întemeiată cu scopuri de un neted irendentism și de oameni care erau absolut drepecți față de aspirațiile neamului lor.

Curățirea, care ar fi servit atât la pregătirea morală a unei generații ce se anunța foarte tulbure, fusese împiedicată și de uimitoarea toleranță față de vinovați, de tendința nenorocită de a face să treacă înaintea oricărui criteriu superior înrudirea, prietenia, relațiile de afaceri, obișnuite, ceea ce a adus foarte repede indiferența etică de care suferim așa de mult și astăzi. Numai furtunosul polemist Pamfil Șeicaru, care va deveni în curând unul dintre cei mai mari ziariști ai noștri, a stat cu sabia în mână înaintea fostului polițai german. În jurul lui Constantin Stere, care se va ascunde un moment într-un sanatoriu elvețian ca să se întoarcă sfidător, cu o rară îndrăzneală, pretinzând să întemeieze cu programul insomniilor sale noua democrație românească și s-o conducă, deși se târâse la picioarele atotputernicului Marghiloman, se forma un cerc politic de admiratori, între care nu erau numai basarabeni, lipsiți firește de simțul pentru ceea ce fusese înainte de alipirea lor voită la România, ci și atâția oameni al căror avânt fusese împletit cu lupta pentru unitatea națională. Doar înainte de începerea acestei lupte, când, în neutralitate, se fixaseră taberele care vor rămâne, și, de la tribuna Camerei, răstignit într-o tragică poză de cinematograf și scoțând cel mai puternic volum de voce din fundul adâncilor și plămâni, „exponentul Basarabiei” îndemna la legătura cu Centralii, Filipescu însuși asculta, vrăjit de atâta ideologie și învățătură, pe dibaciul mânăitor de sofisme